

САМОЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19

SELF-PROTECTION OF THE LABOUR RIGHTS BY HEALTH-CARE WORKERS DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Грекова М.М., к.ю.н.,
доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Греков Є.А., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного, господарського і фінансового права
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Галесв Я.В., студент V курсу
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена аналізу правової природи та нормативно-правового закріплення права медичних працівників на захист трудових прав у формі самозахисту в умовах пандемії COVID-19. Авторами досліджено положення чинного законодавства, які передбачають можливість медичних працівників реалізувати право на самозахист трудових прав як засіб самостійного та оперативного реагування працівника на загрозу життю і здоров'ю. Проаналізовано положення ст. 153 Кодексу законів про працю України в контексті встановлення безпосереднього та загального обов'язку роботодавця щодо забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці. Досліджено формулу захисту прав працівника відповідно до ст. 153 Кодексу законів про працю України, яка передбачає: 1) заборону для роботодавця вимагати від працівника виконання роботи, поєднаної з явною небезпекою для життя, а також в умовах, що не відповідають законодавству про охорону праці; 2) право працівника відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або людей, які його оточують, і навколишнього середовища.

Авторами визначено форми та механізм самозахисту трудових прав медичних працівників. Проаналізовано ст. 6 Закону України «Про охорону праці», яка дає можливість диференціювати реалізацію права на самозахист і безпідставну відмову від виконання трудових обов'язків. Виокремлено законодавчий механізм реалізації права на самозахист медичних працівників, який передбачає необхідність негайного повідомлення роботодавця про виникнення виробничої ситуації, небезпечної для життя чи здоров'я працівника або людей, які його оточують, і навколишнього середовища. Зокрема, акцентовано увагу на запровадженні законодавчої презумпції правомірності дій працівника. Досліджено законодавчі форми реалізації права медичних працівників на самозахист: 1) відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або людей, які його оточують, і навколишнього середовища; 2) розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо роботодавець не виконує законодавства про охорону праці, не додержується умов колективного договору із цих питань.

Досліджено спеціалізоване нормативно-правове регулювання забезпечення права медичних працівників на безпечні та нешкідливі умови праці (зокрема забезпечення засобами індивідуального захисту).

Ключові слова: самозахист медичними працівниками трудових прав, COVID-19, безпечні й нешкідливі умови праці, міжнародні трудові стандарти, способи та межі самозахисту трудових прав.

The article is devoted to the analysis of the legal nature and normative-legal consolidation of the right of medical workers to protection of labor rights in the form of self-defense in the conditions of the COVID-19 pandemic. The authors study the provisions of current legislation, which provide for the possibility of health workers to exercise the right to self-defense of labor rights, as a means of independent and rapid response of the employee to the threat. The provisions of Article 153 of the Labor Code of Ukraine are analyzed in the context of establishing the direct and general obligation of the employer to ensure safe and harmless working conditions. The formula of protection of the rights of the worker according to Art. 153 of the Labor Code of Ukraine, which provides for: 1) a ban on the employer to require the employee to perform work combined with a clear danger to life, as well as in conditions that do not comply with labor protection legislation; 2) the right of the employee to refuse the assigned work if the production situation is dangerous for his life or health, or the people around him and the environment.

The authors define the forms and mechanism of self-protection of labor rights of medical workers. Article 6 of the Law of Ukraine "On Labor Protection" is analyzed, which provides an opportunity to differentiate the exercise of the right to self-defense and unreasonable refusal to perform labor duties. The legislative mechanism for exercising the right to self-defense of medical workers has been identified, which provides for the need to immediately notify the employer of a work situation dangerous to the life or health of the employee or people around him and the environment. In particular, attention is focused on the introduction of a legal presumption of legality of the employee's actions. Legislative forms of realization of the right of medical workers to self-defense are studied: 1) to refuse the assigned work if the production situation is dangerous for his life or health, or people who surround him and the environment; 2) terminate the employment contract at his own will, if the employer does not comply with the legislation on labor protection, does not comply with the terms of the collective agreement on these issues.

The specialized normative-legal regulation of ensuring the right of medical workers to safe and harmless working conditions (in particular, provision of personal protective equipment) has been studied.

Key words: self-protection by health workers of labor rights, COVID-19, safety and health working conditions, international labor standards, methods and limits of self-protection of labor rights.

Постановка проблеми. Пандемічний спалах коронавірусної хвороби, спричинений гострим респіраторним синдромом SARS-CoV-2 (далі – COVID-19), став загальносвітовим випробуванням не тільки для системи охорони здоров'я, а й соціальних, правових, економічних гарантій забезпечення медичного персоналу. Фінансова неготовність більшості держав (як розвинутих, так і тих, що розви-

ваються) до пандемічного розвитку COVID-19 спричинила надзвичайно негативні наслідки для реалізації медичними працівниками належних їм трудових прав. Передусім мова йде про забезпечення безпечних і нешкідливих умов, зокрема забезпечення медичних працівників належними засобами безпеки (які перешкоджають можливості зараження COVID-19), а також створення належних умов праці.

Так, Голова Всесвітньої організації охорони здоров'я Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus зазначив, що пандемія COVID-19 нагадала всім нам про надзвичайно важливу роль, яку виконують медичні працівники для полегшення страждань і порятунку життя пацієнтів. Крім того, Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus констатував, що жодна держава, лікарня чи клініка не можуть захистити своїх пацієнтів, якщо не захищають своїх медичних працівників [1]. З метою акцентування увагу на проблемі забезпечення належних умов праці медичних працівників ВООЗ розроблено Health Worker Safety Charter [2], яка спрямована на забезпечення того, щоб медичні працівники мали безпечні умови праці, навчання, оплату праці та суспільну повагу.

Для України забезпечення належних і безпечних умов праці медичних працівників теж стало фінансово-правовим викликом, зокрема відсутність належного рівня забезпечення засобами індивідуального захисту (ізоляційних халатів, костюмів, респіраторів, масок тощо) [3]. За статистичними даними, кожен 5-й хворий на COVID-19 є медичним працівником [4]. У таких умовах виникає проблема забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці з боку роботодавця, у протилежному разі можливість медичних працівників відмовитися виконувати роботу, яка загрожує їхньому здоров'ю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження можуть слугувати праці вітчизняних науковців: Л.П. Гаращенко, Д.М. Кравцова, О.М. Ярошенка, В.І. Прокопенка, Л.П. Амелічевої, О.В. Шрамка, які акцентували увагу на проблемі реалізації права працівника на здорові, нешкідливі та безпечні умови праці.

Також варто приділити увагу дослідженням І.В. Лагутіної, Ч.Н. Азімова, В.Я. Бурака, Р.С. Веприцького, В.В. Жернакова, О.Г. Фоменко, Т.В. Шлапко щодо проблем реалізації права працівника на самозахист у трудових правовідносинах.

Однак ґрунтовних досліджень щодо захисту (у формі самозахисту) трудових прав медичних працівників під час пандемії COVID-19 вітчизняними дослідниками не проводилось. Варто звернути увагу на значний науковий інтерес зарубіжних учених щодо цієї проблеми, зокрема дослідження: Jonathan Schwartz, Chwan-Chuen King, Muh-Yong Yen, Ulf Karlsson, Carl-Johan Fraenkel, Haley Ehrlich, Mark McKenney.

Постановка завдання. Завданням статті є дослідження правової природи та нормативно-правового закріплення права медичних працівників на захист трудових прав у формі самозахисту; визначення форм і механізму самозахисту трудових прав медичних працівників, а також особливостей реалізації в умовах пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 4 ст. 43 Конституції України, передбачено право кожного на належні, безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом [5]. Це положення Конституції має програмний і фундаментальний характер, оскільки закладає можливість працівника вимагати від роботодавця забезпечення його конституційного права. Системним продовженням цієї конституційної норми є положення Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) та Закону України «Про охорону праці».

Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 153 КЗпП, забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на власника або уповноважений ним орган [6]. Ця норма КЗпП встановлює загальний обов'язок роботодавця й має системне продовження в ч. 1 ст. 6 Закону, де визначається, що умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного й індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства [7].

Важливо звернути увагу на те, що ч. 5 ст. 153 КЗпП запроваджує формулу подвійного захисту працівника: по-перше, установлюється загальна заборона для роботодавця вимагати від працівника виконання роботи, поєданої з явною небезпекою для життя, а також в умовах, що не відповідають законодавству про охорону праці; по-друге, надається право працівнику відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або людей, які його оточують, і навколишнього середовища [6]. Саме ці положення чинного законодавства гарантують право працівника на здійснення самозахисту трудових прав у виключних випадках. Зрозумілим є те, що виробничі ризики в процесі праці складно передбачити, тому можливість самозахисту є способом самостійного та оперативного реагування працівника на загрозу.

Зокрема, у цьому разі можна констатувати, що недоречно ототожнювати право на захист (у формі самозахисту) крізь призму виключного звернення до відповідних юрисдикційних органів [8, с. 24]. Зокрема, І.В. Лагутіна зазначає, що самозахист як неюрисдикційна форма захисту являє собою діяльність самого працівника із захисту трудових прав та інтересів, що здійснюється із застосуванням відповідних цій формі способів захисту, не заборонених законом, з метою припинення порушення права, поновлення порушених прав і відшкодування заподіяної шкоди без звернення до компетентних органів [9, с. 134].

Важливо наголосити, що Закон передбачає механізм реалізації права працівника на самозахист і його форми. За допомогою механізму можна диференціювати самозахист від безпідставної відмови виконання передбачених трудовим договором (та іншими актами) трудових обов'язків. Зокрема, ч. 2 ст. 6 Закону вказує, що працівник зобов'язаний негайно повідомити про це безпосереднього керівника або роботодавця. Факт наявності такої ситуації за необхідності підтверджується спеціалістами з охорони праці підприємства за участю представника профспілки, членом якої він є, або уповноваженої працівниками особи з питань охорони праці (якщо професійна спілка на підприємстві не створювалася), а також страхового експерта з охорони праці [7]. Одним із позитивних елементів механізму реалізації права на самозахист є запровадження презумпції правомірності відмови працівника від виконання дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або людей, які його оточують, і навколишнього середовища, оскільки факт наявності такої ситуації встановлюється виключно за необхідності.

Після повідомлення факту виникнення ситуації, яка небезпечна для життя чи здоров'я працівника або людей, які його оточують, і навколишнього середовища, на роботодавця покладається обов'язок ліквідації цієї ситуації, а за неможливості гарантування безпечних і нешкідливих умов праці роботодавець повинен повідомити про це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, який може дати тимчасову згоду на роботу в таких умовах, відповідно до ч. 6 ст. 153 КЗпП [6].

З урахуванням положень ст. 6 Закону можна виокремити форми реалізації права на самозахист працівника: а) відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або людей, які його оточують, і навколишнього середовища; б) розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо роботодавець не виконує законодавства про охорону праці, не додержується умов колективного договору із цих питань [7].

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 77 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», медичні працівники мають право на належні умови професійної діяльності [10]. Для забезпечення належних умов праці

медичних працівників Міністерством охорони здоров'я прийнято Стандарти медичної допомоги «Коронавірусна хвороба (COVID-19)» (далі – Стандарт), затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України 28.03.2020 № 722 [11]. На підставі Стандарту здійснюється нормування порядку реєстрації випадків COVID-19, надання медичної допомоги, лікування тощо, а також специфіки використання засобів індивідуального захисту медичними працівниками. Зокрема, додатки 6 і 7 містять вимоги щодо раціонального використання ЗІЗ і розрахунок відповідних ЗІЗ.

З урахуванням вищевикладеного необхідно констатувати нормативно-правові гарантії медичних працівників на безпечні й нешкідливі умови праці, які не заборонено захищати у формі індивідуального самозахисту трудових прав. Важливо акцентувати увагу саме на індивідуальному характері такого способу захисту, оскільки колективний спосіб самозахисту (страйк) є законодавчо забороненим для медичних працівників, відповідно до ч. 1 ст. 24 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» [12].

Право на самозахист трудових прав можливо захувати до конвенційних прав. Зокрема, Конвенція МОП «Про безпеку та гігієну праці та виробниче середовище» № 155 (1981 р.) у ст. 13 передбачає, що працівник, який залишив роботу й мав достатні підстави вважати, що вона становить безпосередню та серйозну небезпеку для його життя чи здоров'я, забезпечується відповідно до національних умов і практики захистом від необґрунтованих утисків [13]. Схожі трудо-правові гарантії передбачені в Конвенції МОП «Про забезпечення машин захисними пристроями» № 119 (1963 р.), Конвенції «Про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві» № 184 (2001 р.) і п. 9 Рекомендації щодо охорони праці при використанні азбесту № 172 (1986 р.).

Перебіг COVID-19 в Україні яскраво проілюстрував складну ситуацію з реалізацією права медичних працівників на безпечні й нешкідливі умови праці. Зокрема, на початку пандемії COVID-19 в Україні через відсутність належного порядку забезпечення медичних працівників ЗІЗ, зокрема галузеві норми безплатної видачі спецодягу, спецвзуття та інших засобів індивідуального захисту робітникам і службовцям установ охорони здоров'я скасовано Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2017 № 1022-р., новий порядок забезпечення медичних працівників ЗІЗ розроблений 28.03.2020 у затвердженому Стандарті МОЗ. Тобто на момент появи COVID-19 у Китаї праця українських медиків залишалася без нормативно-правового регулювання забезпечення ЗІЗ.

Незважаючи на швидке затвердження Стандарту (28.03.2020), після виявлення першого інфікованого COVID-19 в Україні 03.03.2020 [14] відсутність належного забезпечення умов праці призвела до масових звільнень

медичних працівників, що можна кваліфікували як самозахист трудових прав. Зокрема, у квітні 2020 року в Рівненській області звільнилося понад 300 медичних працівників через небезпечні умови праці [15], схожа ситуація сталася в Київській області: «... через низьку зарплатню, величезні навантаження та ризик захворіти на коронавірус з лікарень почали звільнятися медики та молодший персонал» [16].

У доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини про вплив COVID-19 на права людини в Україні (охоплює період із 20 лютого 2020 року по 6 грудня 2020 року) указано, що УВКПЛ стурбоване відсутністю здорових і безпечних умов праці для працівників охорони здоров'я, які знаходяться «на передовій» боротьби з COVID-19, зокрема через дефіцит ЗІЗ і відсутність послуг з охорони психічного здоров'я та психосоціальної підтримки [17, с. 27].

Важливою гарантією забезпечення можливості медичних працівників на безпечні й нешкідливі умови праці та право на самозахист є визначення COVID-19 як професійного захворювання. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 13.05.2020 № 394 [18] унесено зміни до Переліку професійних захворювань і визначено гостру респіраторну хворобу COVID-19, спричинену коронавірусом SARS-CoV-2, як професійне захворювання медичних працівників. Європейський Союз також доповнив власну Директиву 2000/54/ЄС «Про захист працівників від ризиків, пов'язаних з впливом біологічних агентів на виробництві» та визнав коронавірус SARS-CoV-2 одним із таких біологічних агентів [19].

Висновки і перспективи. Отже, можна констатувати, що медичні працівники в умовах пандемії COVID-19 знаходяться в групі найбільшого ризику зараження через характер праці. Із цією метою передбачається функціонування цілої системи законодавства (як загального, так і спеціального), що гарантує безпечні й нешкідливі умови праці для медичних працівників. Однак на початку пандемії відсутність галузевих стандартів щодо забезпечення медичних працівників засобами індивідуального захисту призвела до неможливості виконання соціальних гарантій держави щодо забезпечення нешкідливих і безпечних умов праці.

Із цією метою в системі трудового законодавства закладено механізм здійснення самозахисту трудових прав працівників шляхом відмови від виконання небезпечної для життя та здоров'я роботи. Нині індивідуальний захист трудових прав медичних працівників залишається єдиним способом впливу на виконання роботодавцями трудових обов'язків, оскільки реалізувати колективний захист через страйк медичні працівники не можуть.

Пандемія COVID-19 стала не тільки фактичним випробуванням для медичної системи України, а і юридичним щодо гарантування та захисту трудових прав медичних працівників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Keep health workers safe to keep patients safe: WHO. URL: <https://www.who.int/news/item/17-09-2020-keep-health-workers-safe-to-keep-patients-safe-who> (date of access: 16.12.2020).
2. Health Worker Safety Charter. URL: https://www.who.int/docs/default-source/world-patient-safety-day/health-worker-safety-charter-wpsd-17-september-2020-3-1.pdf?sfvrsn=2cb6752d_2 (date of access: 16.12.2020).
3. Медики хворіють на COVID-19: чому українські лікарні досі потребують захисту. URL: https://lb.ua/society/2020/06/18/460097_mediki_hvoriyut_covid19_chomu.html (дата звернення: 16.12.2020).
4. В Україні кожен 5-й інфікований коронавірусом – медпрацівник. URL: <https://www.dw.com/uk/v-ukraini-kozhen-5-y-infikovanyi-koronavirusom-medpratsivnyk/a-53262814?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml> (дата звернення: 16.12.2020).
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 16.12.2020).
6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/conv#top> (дата звернення: 16.12.2020).
7. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 16.12.2020).
8. Грекова М. Поняття і признаки самозащиты трудовых прав. *Legea și viața*. 2014. № 12\2. С. 24–27. URL: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2014/12-2/6.pdf> (дата звернення: 19.12.2020).

9. Лагутина І.В. Поняття та галузеві ознаки самозахисту працівниками своїх трудових прав та інтересів. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С.В. Ківалов (керівник авт. кол.), Л.І. Кормич (ред.), М.А. Польовий (відп. секр.) та ін. ; ОНЮА, Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса, 2009. Вип. 36. С. 129–138.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ, станом на 24 лип. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/conv#Text> (дата звернення: 16.12.2020).
11. Стандарти медичної допомоги «Коронавірусна хвороба (COVID-19)» : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.03.2020 № 722 станом на 17 верес. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2122282-20#top> (дата звернення: 16.12.2020).
12. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр#Text> (дата звернення: 18.12.2020).
13. Про безпеку та гігієну праці та виробниче середовище : Конвенція МОП від 22.06.1981 № 155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050#Text (дата звернення: 21.12.2020).
14. Коронавірус: в Україні є перший хворий. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51633732> (дата звернення: 21.12.2020).
15. Звільнилось понад 300 медиків. У Рівненській ОДА пояснили, чи візьмуть їх назад. URL: <https://suspiine.media/34482-zvilnilos-ponad-300-medikiv-u-rivnenskiy-oda-poasnili-ci-vizmut-ih-nazad/> (дата звернення: 21.12.2020).
16. У Київській області через коронавірус звільняються лікарі. URL: <https://ua.112.ua/zdorovie/v-kyivskii-oblasti-cherez-kronavirus-zvilniaiutsia-likari-zmi-531620.html> (дата звернення: 21.12.2020).
17. Вплив COVID-19 на права людини : доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_COVID-19_HR_impact_UA.pdf (дата звернення: 25.12.2020).
18. Про внесення зміни до переліку професійних захворювань : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2020 № 394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/394-2020-п#n2> (дата звернення: 21.12.2020).
19. Commission Directive (EU) 2020/739 of 3 June 2020 amending Annex III to Directive 2000/54/EC of the European Parliament and of the Council as regards the inclusion of SARS-CoV-2 in the list of biological agents known to infect humans and amending Commission Directive (EU) 2019/1833 : of 22.12.2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32020L0739> (дата звернення: 21.12.2020).